Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

O‘SMIRLARDA O‘QUV MOTIVATSIYASI: O‘ZINI O‘ZI BELGILASH NAZARIYASI NUQTAI NAZARIDAN TAHLIL

Allamova Oyshajon G‘afurjon qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch
Davlat Universiteti
Psixologiya va san'at fakulteti
stajor o‘qituvchisi
E-mail: allamovaoysha7@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23204516

Annotatsiya: Tezisda o‘smirlarning o‘quv motivatsiyasi o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi (self-determination theory) asosida tahlil qilingan. Motivatsiyaning sifat turlari, ularning ta’lim natijalari bilan bog‘liqligi hamda ota-ona va o‘qituvchilarning avtonomiyani qo‘llab-quvvatlovchi xulq-atvori haqidagi meta-tahliliy dalillar umumlashtirilgan. O‘smirlik davrida motivatsiyaning “miqdori” emas, balki uning sifati va manbai hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani asoslangan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik, o‘quv motivatsiyasi, o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi, avtonomiya, ichki motivatsiya, psixologik ehtiyojlar.

Dolzarbligi

O‘smirlik davrida mustaqillikka intilish kuchayadi, ta’lim mazmuni murakkablashadi, baholashning ijtimoiy ahamiyati ortadi. Bunday sharoitda o‘quvchining “qancha” emas, balki “nima uchun” o‘qishi – motivatsiyaning sifati – uning o‘qishdagi qat’iyati va psixologik farovonligini belgilovchi omillardan biriga aylanadi. Amaliyotda esa motivatsiya ko‘pincha nazorat, raqobat va tashqi rag‘batlar orqali oshirishga harakat qilinadi. O‘zini o‘zi belgilash nazariyasi bu yondashuvning cheklovlarini tushuntirib beruvchi asosiy ilmiy konsepsiyalardan biri hisoblanadi.

Maqsad

O‘smirlarning o‘quv motivatsiyasini o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi asosida tahlil qilish, motivatsiya turlarining ta’lim natijalari bilan bog‘liqligi va ularning ijtimoiy manbalari haqidagi dalillarni umumlashtirish.

Materiallar va usullar

Ish nazariy-tahliliy xarakterga ega. Tahlilga nazariyaning asosiy ishlari hamda 2016–2022-yillarda chop etilgan meta-tahlillar va sharhlar kiritildi. Kontent-tahlil, qiyoslash va umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Muallif tomonidan empirik ma’lumot yig‘ilmagan.

Asosiy tahlil

R. Rayan va E. Desi nazariyasiga ko‘ra, inson uchta asosiy psixologik ehtiyojga ega: avtonomiya (o‘z xatti-harakatlarining manbai sifatida his qilish), kompetentlik (samarali faoliyat yuritish tuyg‘usi) va bog‘langanlik (boshqalar bilan iliq munosabat). Ushbu ehtiyojlarning qondirilishi ichki motivatsiya

va farovonlikni qo‘llab-quvvatlaydi [1]. Nazariyaning muhim jihati motivatsiyani yagona miqdor sifatida emas, balki kontinuum sifatida ko‘rishidir: motivatsiyasizlikdan tashqi, introyektiv, identifikatsiyalangan, integratsiyalangan boshqaruv orqali ichki motivatsiyagacha [1, 2]. O‘smirlik uchun bu ayniqsa ahamiyatli, chunki mustaqillikka intilish kuchaygan davrda tashqi nazorat avtonomiya ehtiyojiga zid kelishi mumkin.

Motivatsiya sifati va ta’lim natijalari o‘rtasidagi bog‘liqlik meta-tahlillarda tasdiqlangan. J. Xovard va hammualliflar ichki va identifikatsiyalangan motivatsiya akademik ko‘rsatkichlar, qat’iyat va farovonlik bilan ijobiy bog‘liqligini, nazorat qilinuvchi motivatsiya turlari va motivatsiyasizlik esa ko‘proq salbiy natijalar bilan bog‘liqligini ko‘rsatgan [3]. Bu ma’lumotlar tashqi bosim yordamida oshirilgan motivatsiya o‘quvchining uzoq muddatli rivojlanishi uchun yetarli bo‘lmasligini ko‘rsatadi.

Motivatsiyaning ijtimoiy manbalari masalasida J. Byuro va hammualliflarning meta-tahlili o‘qituvchi va ota-onaning avtonomiyani qo‘llab-quvvatlovchi xulq-atvori avtonom motivatsiya bilan, nazorat qiluvchi xulq-atvori esa nazorat qilinuvchi motivatsiya bilan bog‘liqligini ko‘rsatgan [4]. A. Vaskes va hammualliflar ota-onaning avtonomiyani qo‘llab-quvvatlashi farzandlarning akademik yutuqlari va psixologik farovonligi bilan ijobiy bog‘liqligini qayd etgan [5]. J. Riv va S. Cheon esa avtonomiyani qo‘llab-quvvatlovchi o‘qitish uslubi maxsus dasturlar orqali o‘rgatilishi mumkinligini va bu o‘quvchilar uchun ham, o‘qituvchilar uchun ham foydali ekanini ta’kidlagan [6].

Dalillarning cheklovlari ham mavjud: tahlil qilingan meta-tahlillarga kiritilgan tadqiqotlarning ko‘pchiligi korrelyatsion dizaynga ega va O‘zbekiston ta’lim tizimini qamrab olmagan. Avtonomiyaning madaniy talqini farq qilishi mumkinligini hisobga olib, mahalliy sharoitda maxsus tadqiqotlar o‘tkazish zarur.

Xulosa

O‘zini o‘zi belgilash nazariyasi nuqtai nazaridan o‘smirlarning o‘quv motivatsiyasini oshirishda tashqi bosimni kuchaytirish emas, balki avtonomiya, kompetentlik va bog‘langanlik ehtiyojlarini qondiruvchi muhit yaratish ustuvor ahamiyatga ega. Amaliy tavsiyalar: o‘qituvchilarga tanlov imkoniyatini berish, topshiriqlarning mazmunli sababini tushuntirish va o‘quvchi nuqtai nazarini tan olish kabi avtonomiyani qo‘llab-quvvatlovchi usullarni o‘rgatish; ota-onalar bilan nazorat va qo‘llab-quvvatlash farqini tushuntiruvchi suhbatlar tashkil etish; mahalliy sharoitda motivatsiya sifatini baholovchi metodikalarni moslashtirish va empirik tekshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68
2. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. Contemporary Educational Psychology, 61, 101860. https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860
3. Howard, J. L., Bureau, J., Guay, F., Chong, J. X. Y., & Ryan, R. M. (2021). Student motivation and associated outcomes: A meta-analysis from self-determination theory. Perspectives on Psychological Science, 16(6), 1300–1323. https://doi.org/10.1177/1745691620966789

4. Bureau, J. S., Howard, J. L., Chong, J. X. Y., & Guay, F. (2022). Pathways to student motivation: A meta-analysis of antecedents of autonomous and controlled motivations. Review of Educational Research, 92(1), 46–72. https://doi.org/10.3102/00346543211042426
5. Vasquez, A. C., Patall, E. A., Fong, C. J., Corrigan, A. S., & Pine, L. (2016). Parent autonomy support, academic achievement, and psychosocial functioning: A meta-analysis of research. Educational Psychology Review, 28(3), 605–644. https://doi.org/10.1007/s10648-015-9329-z
6. Reeve, J., & Cheon, S. H. (2021). Autonomy-supportive teaching: Its malleability, benefits, and potential to improve educational practice. Educational Psychologist, 56(1), 54–77. https://doi.org/10.1080/00461520.2021.1862657